

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.98

Р. В. Карпенко

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ УСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті вивчено погляди науковців щодо місця обставин, що підлягають з'ясуванню, в структурі методики розслідування злочинів. Досліджено обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень. Запропоновано орієнтовний перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, тілесні ушкодження, неповнолітні, доказування, вбивство, предмет розслідування.

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України визначено загальний перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. У структурі окремих методик розслідування злочинів перелік таких обставин з огляду на особливості відповідних посягань розширяється та конкретизується з метою використання на практиці.

У рамках побудови методики розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування зазначеної категорії злочинів, стає об'єктом наукового інтересу й потребує обґрунтування та розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах теоретичним аспектам побудови методик розслідування злочинів, а також місцю і значенню обставин, що підлягають з'ясуванню, в структурі методики розслідування злочинів приділяли увагу Р.С. Белкін, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.В. Тіщенко, Б.В. Щур та інші. Питання визначення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих видів злочинів, досліджували В.В. Логінова, А.А. Мацола, М.І. Панов, С.О. Сафронов, М.Ю. Тарасов, Р.А. Чеботарьов, В.Ю. Шепітько

та інші науковці. Проте сьогодні в науковій літературі ще не запропоновано переліку обставин, що підлягають установленню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Мета статті – визначити обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Чинний КПК України серед завдань кримінального провадження називає повне розслідування та судовий розгляд. Таке положення розвивається нормою ст. 94 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. У науці криміналістики існують різні підходи до об'єднувальної назви таких обставин – обставин, що підлягають з'ясуванню, встановленню або доказуванню під час розслідування злочину.

У науковій літературі спірним є питання співвідношення криміналістичної характеристики злочинів і предмета доказування. Дехто з учених висловлює думку про те, що криміналістична характеристика злочинів охоплює предмет

доказування. Зокрема, професор Р.С. Белкін зазначає: «Правильно сформульована характеристика повинна органічно включати перелік обставин, які підлягають доказуванню, і тому їх не потрібно вносити в структуру окремої методики» [10, с. 274]. Такої самої думки дотримуються й деякі інші автори [11, с. 343; 12, с. 180]. Проте в іншій праці Р.С. Белкін підкреслив, що останнім часом учені приділяють усе більше уваги необхідності доповнення криміналістичних характеристик переліком обставин, які підлягають доказуванню за конкретними категоріями кримінальних справ, що можна розглядати як модернізацію в криміналістиці [13, с. 222]. Цим висловлюванням видатний російський науковець визнав наявність підґрунтя для виокремлення цього елемента криміналістичної методики.

Водночас більшість учених-криміналістів розглядають обставини, що підлягають доказуванню в окремих методиках розслідування злочинів, як самостійний елемент.

Поділяємо думку М.В. Салтевського про те, що структуру криміналістичної характеристики не можна ототожнювати з обставинами, що підлягають доказуванню. Усі елементи предмета доказування не можуть бути охоплені елементами криміналістичної характеристики, які в основному описують типові властивості й ознаки злочину, проте їх поєднання допускається [14, с. 419].

Саме тому обставини, що підлягають установленню та доказуванню, розглядаємо не в межах криміналістичної характеристики, а окремим підрозділом.

Обставини, що підлягають установленню, на відміну від криміналістичної характеристики злочинів, інтегрують у собі властивості правої сутності злочину. Це дає змогу виділити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність), і дати їм правильну кримінально-правову оцінку [15, с. 142].

Законодавець у ст. 91 КПК України закріпив перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, зав-

даної кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Проте визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтувальний характер, стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень і недостатньо конкретизовані щодо певних категорій кримінальних правопорушень. Водночас переліки таких обставин для окремих видів кримінальних проваджень є специфічними й залежать від ознак складу правопорушення. Саме тому дослідження обставин, що підлягають установленню та доказуванню в кримінальних справах окремої категорії, необхідно визнати невід'ємним елементом методики розслідування деяких видів кримінальних правопорушень.

Можна зробити висновок, що відсутність єдиної позиції науковців щодо терміна, який визначає обставини, що підлягають з'ясуванню (доказуванню, встановленню) під час розслідування злочину, є показником високого рівня зацікавленості цим питанням у наукових колах.

Для потреб побудови методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, ми вважаємо за доцільне орієнтуватися на термін, що використовує В.А. Журавель, – «обставини, що підлягають з'ясуванню». На його думку, процедура формування обставин, що підлягають з'ясуванню, зумовлена трьома чинниками: предметом доказування (ст. 64 КПК України 1961 року, ст. 91 чинного КПК України), кримінально-правовою та криміналістичною характеристикою певного різновиду злочинного посягання. При цьому обставини, що підлягають доказуванню, як структурний елемент окремої криміналістичної методики є значно ширшими, ніж предмет доказування в розумінні КПК України [1, с. 13].

Стосовно місця обставин, що підлягають з'ясуванню в рамках методики розслідування окремих видів злочинів, багато вчених розглядають їх як окремий елемент, на одному рівні з криміналістичною характеристикою злочинів [2, с. 183; 3, с. 175 тощо]. Зокрема, Б.В. Щур на підтримку такої позиції наводить статистику, згід-

но з якою 23% опитаних практичних працівників визнали, що до елементів структури окремої криміналістичної методики мають бути зараховані обставини, що підлягають з'ясуванню. Крім того, Б.В. Щур ототожнює обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування злочину, з поняттям «предмет розслідування» [4, с. 15].

Погоджуючись із позицією щодо самоодстатності обставин, що підлягають з'ясуванню, як елемента методики розслідування окремих видів злочинів, маємо зауважити, що поняття «предмет розслідування» є недоречним з огляду на чинний КПК України. Так, зазначений термін фактично обмежує поле використання обставин, що підлягають з'ясуванню, рамками досудового розслідування, тоді як ст. 23 КПК України встановлює обов'язок суду досліджувати докази безпосередньо – фактично встановлювати обставини вже після закінчення досудового розслідування.

Методиками розслідування заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості й методиками розслідування вбивств уже визначено узагальнені обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування відповідних злочинів.

Проте розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, що об'єднують принципові ознаки перелічених складів і до того ж мають свою специфіку, потребують розроблення власної методики їх розслідування, яка включатиме й обставини, що підлягають з'ясуванню.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування вбивств, досліджувалися та формулювалися багатьма вченими в основному з огляду на підвид убивства, що вивчався.

Наприклад, на думку М.Ю. Тарасова, обставини, що підлягають доказуванню, визначені кримінальним процесуальним законом і належать до будь-яких злочинів, але очевидно, що стосовно кожного зі складів злочинів вони набувають своїх особливостей, будучи орієнтованими на ті ознаки, які характерні для конкретного складу злочину, і необхідними для розмежування різних складів злочину. До ключових обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування вбивств, він зараховує наявність причинового зв'язку між дією (бездіяльністю) винного і смертю потерпілого, винність особи в учиненні злочину, форму вини, зміст і спрямованість умислу, обставини, що характеризують особу потерпілого [5, с. 17].

Зі своїх позицій Р.О. Чеботарьов конкретизує обставини, що підлягають установленню під час

доказування події вбивства, а саме: смерть потерпілого, насильницький характер смерті, факт заподіяння смерті іншою людиною [6, с. 180].

Більш узагальнений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування вбивств, наводять М.І. Панов і В.О. Коновалова: безпосередня причина смерті; що мало місце – насильницьке заподіяння смерті чи смерть сталася з інших причин (нещасний випадок, хвороба); яким способом, за допомогою яких знарядь учинено вбивство; час настання смерті; місце вчинення вбивства; обставини, за яких учинено вбивство; особа жертви; співучасники вбивства й роль кожного з них у вчиненні злочину; особа вбивці; мотиви вбивства; обставини, що сприяли вбивству (умисному чи необережному), заходи, яких треба вжити для запобігання таким злочинам [7, с. 195].

Щодо розслідування заподіяння тілесних ушкоджень С.О. Сафронов запропонував і класифікував типові обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування зазначеної категорії злочинів. Зокрема, йдеться про обставини, що стосуються суб'єкта злочину (анкетні дані, стан здоров'я, наявність судимостей тощо); обставини, що встановлюють суб'єктивну сторону злочину (мотив, привід, мета вчинення злочину, винність особи, форма вини); обставини, що належать до об'єктивної сторони злочину й до події злочину (час, місце, способи готування та вчинення злочину, засоби, знаряддя, зв'язки між злочинцем і потерпілим, ознаки й тяжкість ушкодження, механізм його виникнення, його характер і локалізація тощо); обставини, встановлення яких має значення для кваліфікації діяння; обставини, що визначають розмір шкоди від вчиненого злочину, тощо [8, с. 60].

Схожий перелік наводить В.В. Логінова, яка вважає, що під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень необхідно встановити особу потерпілого і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, час і механізм їх утворення; довести факт умисного заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому та встановити спосіб заподіяння; виявити осіб, причетних до розслідуваної події [9, с. 10].

Погоджуючись із зазначеними авторами, наголосимо, що ступінь тяжкості тілесного ушкодження є однією з ключових обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування такої категорії злочинів.

У свою чергу, М.І. Панов пропонує, на нашу думку, більш досконалий щодо особливостей,

які притаманні умисному заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, перелік обставин: факт протиправного заподіяння тілесного ушкодження (чи справді було вчинено злочин); рівень тяжкості ушкодження, який установлює експерт; спосіб, знаряддя вчинення злочину; місце та час учинення злочину; імовірність скоєння злочину за необхідної оборони, крайньої необхідності (з перевищенням її меж); матеріальні збитки злочину, тобто сума коштів, витрачених на лікування потерпілого й обвинувачуваного, коли останньому заподіяно ушкодження за необхідної оборони (до справи долучаються довідки лікувального закладу про час стаціонарного лікування) [16, с. 246].

Визначення й аналіз обставин, що підлягають установленню з тієї чи іншої категорії злочинів, має не тільки кримінально-процесуальне, а й важливе криміналістичне значення, оскільки надає слідчому змогу обрати правильний напрям розслідування, здійснити його всебічно, об'єктивно та повно.

Здійснивши ґрунтовне дослідження проблеми розслідування корисливо-насильницьких злочинів, професор В.В. Тіщенко вказав, що для систематизації обставин, які підлягають установленню, й оптимального їх використання в методиці розслідування злочинів доцільно використовувати системний і діяльнісний підходи, виокремлюючи елементи людської діяльності та групуючи навколо них відповідні обставини у вигляді функціонально пов'язаних між собою підсистем. У діяльності з учинення корисливо-насильницьких злочинів у зазначених цілях можна виокремити обставини, що стосується такого: події як процесу діяльності, яка наповнена певним змістом і здійснюється в конкретних умовах; суб'єкта злочину та його психологічного ставлення до задуманих і вчинених дій; об'єкта злочинних дій; наслідків, що настали в результаті вчинення злочину.

З огляду на викладене, на основі узагальнення практики досудового розслідування за фактами злочинів досліджуваної категорії пропонуємо типові обставини, які підлягають установленню в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Подія злочину: встановлення факту вчинення злочину; способу вчинення злочину й факту застосування знарядь учинення злочину; обставинки вчинення злочину (місце, час); інформація щодо очевидців (свідків) злочину, вста-

новлення причинного зв'язку між дією особи, наміром (фактом) заподіяти шкоду здоров'ю.

Установлення факту події злочину. Відповідно, встановлюється, чи була подія в просторі та часі; чи вчинено напад, якою була мета (чи була взагалі мета). Це важливо для розмежування зі складами інших кримінальних правопорушень.

Установлення способу вчинення злочину. Установлюючи спосіб заподіяння тілесних ушкоджень, у перспективі створюємо передумови визначення форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Щодо способу заподіяння тілесних ушкоджень з'ясовується таке: чи виникали факти підготовки до вчинення нападу, в чому вона полягала (чи це була лише погроза, чи застосовувалось насильство, якщо так, то фізичне комбіноване (психічне), у чому воно полягало, чи розподілялись ролі між нападниками, чи готувалась, підшукувалась, пристосовувалась зброя чи інші предмети).

Установлення факту застосування знарядь учинення злочину. Умовно вихідні дані про знаряддя злочину можна поділити на три групи. До першої групи зараховують випадки виявлення на місці злочину знарядь злочину (ніж у рані). Питання про те, чи цим знаряддям завдано тілесних ушкоджень, вирішується в цьому разі незалежно від версій про причетність певної особи до події злочину. До другої групи зараховують випадки, коли результати невідкладних слідчих (розшукових) дій дають змогу більш-менш точно робити висновок про рід або вид знаряддя, хоча саме знаряддя не знайдено. Так, досліджуючи характер рани, її канал і пошкодження на одязі потерпілого, судово-медичний експерт дає висновок, застосовувалася вогнепальна чи холодна зброя, якщо вогнепальна, то нарізна або гладкоствольна; якщо холодна, то ріжучої, колючої чи рублячої дій, які мінімальні розміри цієї зброї тощо.

До третьої групи зараховуємо випадки виявлення під час виконання невідкладних слідчих (розшукових) дій не самого знаряддя, а лише його частини (магазин пістолета, уламок клинка) або частин боєприпасів (гільзи) чи їх залишків. Якщо знаряддя не знайдено, важливо з'ясувати, чи не було в підозрюваного (обвинуваченого) відповідного знаряддя до або після події злочину.

Установлення обставинки вчинення нападу, часу, місця. З'ясовується, у якому місці та в

який час був учинений напад, тривалість часу від моменту нападу й утечі з місця вчинення злочину, тривалість часу між нападом і повідомлення про нього в заклади охорони здоров'я, в ОВС, батькам, родичам, де та скільки часу зберігався предмет посягання, де й упродовж якого часу зберігались знаряддя вчинення злочину, освітленість місця нападу, наявність місця для підготовки засідки, географічні особливості місцевості.

Інформація щодо очевидців (свідків) злочину: хто спостерігав за подією, наявність поряд із місцем учинення злочину споруд, будинків, де могли бути свідки-очевидці нападу, режим роботи підприємств, установ, організацій біля місця вчинення нападу, виявлення однолітків, яким відомо про обставини, що характеризують нападника.

Установлення причинового зв'язку між дією особи, наміром (фактом) заподіяти шкоду здоров'ю. Підлягає установленню таке: чи заподіяно тілесні ушкодження, якщо так, то які саме, чи мала висловлена погроза демонстрацію наміру залякати потерпілого.

Суб'єкт злочину та його психологічне ставлення до задуманих і учинених дій. Установлюються особа злочинця, його винуватість, умисел і мотив; обставини, що характеризують особу неповнолітнього підозрюваного.

Установлення особи злочинця. З'ясовується кількість нападників, злагодженість їхніх дій, наявність даних про фізичний стан нападника (нападників), наявність зв'язків із потерпілим, інформаційні дані про вчинення подібних злочинів, судимостей у нападника (нападників), наявність дорослих співучасників.

Установлення винності особи (осіб) у вчинення злочину, мети й механізму його вчинення, мотивів. Вимога закону про встановлення винності особи в учиненні злочину означає з'ясування під час провадження її психічного ставлення до вчиненого суспільно небезпечно-го діяння та його наслідків.

Висновки і пропозиції. Уважаємо, що орієнтовний перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, має бути таким:

1. Особа потерпілого (анкетні дані, професія, рід діяльності, фізіологічний і психологічний стан).

2. Подія тілесного ушкодження (час, місце, інші обставини).

3. Причина смерті або характер і тяжкість тілесних ушкоджень потерпілого (тяжкість тілесних ушкоджень, час їх заподіяння та механізм виникнення).

4. Чи мало місце насильницьке заподіяння тілесних ушкоджень, чи зазначені негативні наслідки настали внаслідок інших причин (хвороба, нещасний випадок, заподіяння шкоди особою самою собі тощо).

5. Спосіб і засоби заподіяння тілесного ушкодження (в тому числі способи й засоби готування та приховування злочину).

6. Особа злочинця (анкетні дані, особисті й професійні якості, фізіологічний і психологічний стан).

7. Співучасники заподіяння тілесних ушкоджень, роль кожного з них у вчиненні злочину.

8. Зв'язки між злочинцем і потерпілим.

9. Форма вини, мета злочину.

10. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а також обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

Список використаної літератури:

1. Журавель В.А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В.А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – С. 12–20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Трпсек_2010_10_6.
2. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [моногр.] / В.А. Журавель. – Х. : Апостиль, 2012. – 304 с.
3. Тищенко В.В. Криминалистическая методика расследования: современное состояние и перспективы развития / В.В. Тищенко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. IX. – С. 170–181.
4. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Щур. – Х., 2011. – 32 с.
5. Тарасов М.Ю. Расследование уголовных дел об убийствах: процессуальные и криминалистические вопросы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.Ю. Тарасов. – М., 2003. – 25 с.
6. Чеботарёв Р.А. Обстоятельства, подлежащие установлению при доказывании события

- убийства / Р.А. Чеботарёв // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2011. – № 127. – С. 179–184.
7. Панов М.І. Розслідування вбивств на замовлення / М.І. Панов, В.О. Коновалова // Настільна книга слідчого / [М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Ін Юре, 2011. – § 1. – Розд. 19. – С. 192–198.
  8. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : [наук.-практ. посіб.] / С.О. Сафронов. – Х. : [С.А.М.], 2003. – 175 с.
  9. Логінова В.В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Логінова. – К., 2012. – 16 с.
  10. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : Норма, 1999. – 496 с.
  11. Криминалистика / под ред. И.Ф. Герсимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 2000. – 672 с.
  12. Андреев И.С. Криминалистика / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов. – Минск : Вышэйшая школа, 1997. – 344 с.
  13. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : НормаИнфраМ, 2001. – 240 с.
  14. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2008. – 558 с.
  15. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [моногр.] / В.В. Тіщенко. – Одеса : Одеська національна юридична академія ; Фенікс, 2007. – 260 с.
  16. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / за ред. М.І. Панова, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 728 с.

Карпенко Р. В. Обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании телесных повреждений, совершенных несовершеннолетними

В статье изучены взгляды ученых о месте обстоятельств, подлежащих выяснению, в структуре методики расследования преступлений. Исследованы обстоятельства, подлежащие выяснению при расследовании причинения телесных повреждений. Предложен ориентировочный перечень обстоятельств, подлежащих выяснению при расследовании телесных повреждений, совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: *обстоятельства, которые подлежат выяснению, телесные повреждения, несовершеннолетние, доказывание, убийство, предмет расследования.*

Karpenko R. V. Circumstances to be established during the investigation of bodily harm committed by juveniles

Studied the views of scientists about the place of the circumstances to be elucidated, the structure of the methodology of investigation of crimes. Investigated the circumstances to be clarified during the investigation of the injury. Proposed indicative list of circumstances to be elucidated during the investigation of bodily harm committed by juveniles.

Key words: *circumstances, that are to be cleared, injuries, minor, proving murder, subject of the investigation.*